

ПРОКЛЬОНИ ЯК ВЕРБАЛЬНІ МАРКЕРИ ГНІВУ ДІАЛЕКТНОСІЯ (на матеріалі закарпатського говору)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (54)

УДК 811.161.25'282.2(477.87):81'373.72

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2025.2\(54\).64-70](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2025.2(54).64-70)

Пискач О. Прокльони як вербальні маркери гніву діалектоносія (на матеріалі закарпатського говору); кількість бібліографічних джерел – 20; мова українська.

Анотація. У статті досліджено склад, семантику й особливості функціонування прокльонів як вербальних маркерів негативних емоцій діалектоносія. Зокрема, проаналізовано структурні особливості прокльонів у закарпатських говірках; з'ясовано специфіку функціонування різних тематичних груп номінацій у складі прокльонів; розкрито семантику й походження специфічних діалектних компонентів вигуківих фразем-прокльонів; простежено взаємозв'язок прокльонів із ментальністю та психоемоційним станом діалектоносіїв.

Доведено, що потужним комунікативним маркером негативних емоцій у носіїв закарпатського говору є прокльони, абсолютна більшість яких належить до вигуківих фразеологізмів. Емоції гніву вербалізують прокльони з біблійними, міфічними, метеорологічними, абстрактними та іншими концептами: *Бог, чорт, фрас, тута, шл'ак, біда, кара, грім* тощо.

За ступенем вияву гніву прокльони можна умовно поділити на легкі, що виражають незадоволення, докір і не пророкують каліцтва чи смерті опонента (це переважно вислови з фаунонімами), і важкі, що демонструють злість і ненависть до адресата мовлення.

У компонентному складі прокльонів переважає питома українська лексика (*Бог, небо, марá, сонце, пес; покарати, побити, пропáсти* та ін.), а незначна частина німецьких та угорських запозичень (*талиба, тута, файі, фрас, шл'ак, фрáнца, трáфити*) засвідчує специфіку закарпатського говору.

За метою висловленої думки проаналізовані прокльони є спонукальними конструкціями й промовляються з відповідною окличною інтонацією, у якій доволі помітне емоційне акцентування. Додатковими граматичними засобами вираження спонукальності є частки *бог-а́й, най / н'ай, дб́й / ўбы / бы* та дієслівні форми наказового способу чи дійсного в значенні наказового. Із погляду синтаксичної будови переважають прокльони зі структурою простого двоскладного чи односкладного речення.

Оскільки прокльони належать до табуйованих висловів, їх використання доволі обмежене й зумовлене культурними, релігійними та індивідуально-психічними особливостями діалектоносіїв.

Ключові слова: гнів, прокля́н, закарпатський гові́р, структура, семантика, фразеологізм.

Формулювання проблеми. Увага науковців до вивчення активної ролі емоцій у діяльності особистості, дослідження різних способів і засобів вербалізації емоційно-психологічного стану людини, її ставлення до різноманітних життєвих ситуацій, вираження позитивної та негативної емоційності є одним із пріоритетних напрямів лінгвістики, що зумовлено антропологічною спрямованістю сучасних мовознавчих студій. Дослідження взаємозв'язку мовної системи та емоційної сфери людини зумовило появу та становлення окремої галузі мовознавства – емотіології, або лінгвістики емоцій.

Попри значну кількість праць у галузі емотіології, прокльони як маркери негативної емоційності в закарпатських говірках ще не були предметом спеціального вивчення, чим зумовлена актуальність цієї розвідки.

Аналіз досліджень. Властивість мови виражати системою своїх засобів емоційність мовця перебуває в тісному зв'язку з такими семантичними категоріями, як оцінка та експресивність. Сьогодні проблему мови та емоцій активно досліджують українські й зарубіжні лінгвісти А. Вежицька, І. Голубовська, Л. Гнатюк, С. Жаботинська, А. Залізняк, О. Падучева, Є. Петренко, Н. Романова, В. Сліпечька, В. Телія, Н. Цинтар, В. Шаховський,

О. Селіванова, Н. Бойко, О. Трофімова, І. Літвінчук, М. Степанюк, В. Папіш та багато ін.

Емоції охоплюють *суб'єктивний досвід* (безпосереднє, чуттєве переживання); *фізіологічні реакції* (внутрішню реакцію певних систем організму, автономної нервової системи, серцево-судинної, дихальної, серцебиття, почервоніння); *когнітивні процеси* (думки про емоції та ситуації, які їх викликають); *експресивну поведінку* (експресивні зовнішні виразні рухи, які можна помітити у виразі обличчя (міміка), рухах тіла (пантоміміка), вокалізації); *інструментальну поведінку* (схильність до певних дій) і відіграють важливу роль у життєдіяльності людини. Основними функціями емоцій є оцінка, спонукання до діяльності, стереотипне розв'язання ситуацій, організація діяльності, вплив на пізнавальні й органічні процеси [Дуткевич 2017, с. 211].

У науковій літературі з емотіології існує два основні підходи до розуміння емоцій: 1) культурно-релятивістський, відповідно до якого емоції є етноспецифічними, а здатність їх переживати залежить від культури людини та її лінгвоетнічної належності; 2) універсальний, згідно з яким будь-яка емоція відкрита для переживання людиною, попри її національність та культурні чинники, національно-специфічним може бути лише ставлення до емоцій [Петренко 2018, с. 82].

Загальноприйнятою є класифікація емоцій на позитивні, негативні та амбівалентні. Позитивні емоції pojawiaються тоді, коли всі плани узгоджені між собою та усунено непередбачувані обставини. Причиною негативних емоцій є проблема, для вирішення якої немає чи бракує ресурсів. Амбівалентні емоції висловлюють двоїсте переживання, коли об'єкт одночасно викликає в людини два протилежні почуття [Коновал 2019, с. 194]. Серед базових негативних емоцій виділяють переважно п'ять: гнів, сум, страх, зневага (відраза), провина. Зосередимо свою увагу на гніві.

Гнів належить до вроджених імпульсивних універсальних емоцій, часто проявляється як афект, причиною якого є відчуття фізичної чи психологічної перешкоди на шляху до чогось. Почуття впевненості в собі під час гніву значно вищі, ніж під час будь-якої іншої негативної емоції. Амплітуда перебігу гніву (*неспрямована емоція*) представлена такими емоційними станами: невдоволення, роздратування, сердитість, обурення, злість, лють. Відчуття гніву з різним ступенем інтенсивності може виявлятися в таких емоційних станах, як невдячність, ворожість, відчуженість, ненависть, помста, відраза (*спрямована емоція*), формою мовного вияву цих емоцій будуть сарказм, крик, погроза, докір, звинувачення [Гірняк 2019, с. 32].

Мова наділена потужним арсеналом засобів репрезентації емоцій. Головне навантаження вербального вираження почуттєвих інтенцій мовця, яке пов'язане із суб'єктивним баченням та оцінюванням фрагментів картини світу, мають лексичні одиниці та їхні лексико-семантичні варіанти. Проте широкі можливості для вираження й передачі людських емоцій виявляють фразеологізми, які репрезентують особливості асоціативно-образного світосприйняття й типові риси національної самосвідомості. Як слушно зауважила Н.Коваленко, «фразеологізми як мовні одиниці «утримують» у своїх значеннях світогляд носіїв мови / говірок, який має загальнолюдську символіку та власне національні категорії культури, здатні набувати нових семантичних відтінків» [Коваленко 2021, с. 340].

Хоча різноаспектних досліджень діалектних фразеологізмів на сьогодні є чимало (праці В. Лавера, В. Чабаненка, В. Ужченка, Д. Ужченка, Г. Ступінської, Я. Битківської, Н. Кірілкової, З.Мащок, Г. Доброльожі, Н. Коваленко, В. Грещука, Л. Шуст, А. Галас, О. Миголінець, Г. Шкурко, О. Харківської та ін.), особливої уваги потребує аналіз фразеологічної варіативності, синонімії, полісемії для вираження емоцій у мовленні діалектоносія, що пояснюється культурними, географічними, соціальними, економічними та іншими чинниками.

Мета статті – дослідити склад, семантику й особливості функціонування прокльонів як вербальних маркерів негативних емоцій діалектоносія.

Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: 1) проаналізувати структурні особливості прокльонів у закарпатських говірках; 2) з'ясувати специфіку функціонування різних тематичних груп номінацій у складі прокльонів; 3) розкрити семан-

тику й походження специфічних діалектних компонентів у вигуківих фразах-прокльонах; 3) простежити взаємозв'язок прокльонів із ментальністю та психоемоційним станом діалектоносіїв.

Об'єктом дослідження є мовлення носіїв закарпатського говору південно-західного наріччя. Предмет дослідження – склад, семантика, ареальне варіювання та функціонування прокльонів у закарпатських говірках. Джерельна база – більше 150 мовних одиниць, зібраних авторкою особисто та вилучених із різних лексикографічних праць. Матеріали з говірки с. Довге представлено на базі рукописної картотеки В. Німчука. Обсценні вислови в статті не розглядаємо.

Методи та методика дослідження: *індуктивний та описово-аналітичний* методи використано для систематизації та аналізу фактичного матеріалу; *структурний і семантичний* – для розкриття текстової інтеграції прокльонів; методи *компонентного й етимологічного* аналізу – для виділення специфічних компонентів прокльонів і з'ясування їх походження; елементи *лінгвокультурологічного й психолінгвістичного* аналізу – для простеження взаємозв'язку прокльонів із ментальністю та психоемоційним станом діалектоносіїв.

Виклад основного матеріалу. Яскравим засобом відображення різних ступенів гніву, роздратованості є проклин (прокляття, лайка, лайливий волонтизм, лайливий інтер'єктив) – лайливий вислів, який виражає різкий осуд когось, чого-небудь, велике обурення кимсь, чимсь, ненависть до когось, чогось і т. ін. Різним аспектам лінгвістичного аналізу прокльонів у межах стійких висловів присвятили наукові праці Т. Осіпова, Ю. Дем'янова, Г. Доброльожі, Л. Шуст та ін. На думку Г. Доброльожі, «вигуківі фразеологізми-прокльони – це емоційно-імперативні формули, які безпосередньо спрямовані до співрозмовника й покликані зупинити мовну чи поведінкову агресію, застеретти від певних учинків, залакати чи угамувати співбесідника» [Доброльожі 2015, с. 154].

Конотативний компонент значення прокльонів є досить однорідним – їм властивий високий ступінь експресії й перевага негативних емоцій. Особливість таких конструкцій полягає в тому, що емоційний елемент належить мовцеві, а експресивний спрямований передусім на об'єкт прокльону. Психологія пояснює такі психічні вияви як спосіб зняття напруження, стресу, емоційної розрядки. Експресивну потужність негативних побажань можна прирівняти до фізичної дії – бійки, биття посуду, ламання меблів. Гендерні особливості використання подібних зворотів підтверджує суттєва їх перевага в мовленні жінок, оскільки в чоловіків домінує фізична агресія, а вербальна часто обмежується типовими обсценними висловами.

За своєю комунікативною функцією прокльони завжди спрямовані на адресата мовлення, а тому передбачають наявність спільних знань, досвіду та предмета комунікації. Уживання лайливих формул порушує комунікативну рівновагу, понижує соціальний статус адресата, послаблює його комуніка-

тивні позиції, підсилює негативні емоції через їх «викрикування», поглинання емоції, що її переживає адресант тощо [Дем'янова 2010, с. 77].

Семантичний аналіз таких висловів безпосередньо переплітається з культурною спадщиною її носіїв, оскільки у формальному плані «прокльони тісно пов'язані з іншими фрагментами народної словесності: з прикметами, забобонами, присяганнями, закляттями, замовляннями, нашіптуваннями і т. ін.» [Головіна 2009, с. 103]. На думку багатьох учених, міфопоетичній свідомості властива віра в те, що слово має магічну силу, що воно здатне впливати на ситуацію; сам факт виголошення прокльону є певною магічною дією. У більшості випадків мета прокльону – вплинути не стільки на поведінку адресата, скільки на поведінку вищих сил, які можуть змінити ситуацію. Адже «замовляння та клятви виникли в період язичництва, у час ірраціонального сприйняття світу, коли передчуттю та інтуїції люди надавали найбільшого значення» [Тиховська 2020, с. 73]. Відомий етнограф, дослідник закарпатського фольклору Ф. Потушняк зауважував, що клятви та прокльони зазнали трансформації – спочатку вони відображали віру людей в існування й допомогу чи покарання вищих сил, а згодом через багаторазове повторення втратили магічне спрямування й перетворилися на словесні формули експресивного змісту [Потушняк 1943, с. 127].

У ментальній свідомості діалектоносіїв закарпатського говору прокляти сприймається як порушення стійких норм християнської моралі: *г'ан'ба / гр'іх кл'асти* (Чепа); *кл'асти то гр'іх* (Завадка); *кл'ане г'і ўдовіц'а* (Верб'яж); *лаіут лиш безб'ожники* (Колочава), а тому є важким гріхом: *не мож лаіти / бо будеш у нікл'і г'ор'іти* (Ворочево). Адже надарма існує повір'я, що прокльон має кармічну силу, а людина, яка багато лає, помиратиме важкою смертю. Вербальним захистом від прокльону часто слугують фрази-обереги: *стекло́ бы ти с'а сло́во, іак ла́йеш; стекло́ бы ти (му, вам тощо) с'а сло́во!* ‘щоб не збулося твоє побажання’; *а Г'оспод' бы ти с'а зра́доваў* – кажуть за якісь прокльони (Довге); *стекло́ бы ти с'а сло́во на г'іўно́ п'с'ово* – щоб погані слова втратили силу (Торунь). Реагуючи на прокльон і спрямовуючи його негативний вплив на сусідні гори, діалектоносії промовляють: *на Сме́рек та на Плеши́ву!* (Торунь). Водночас у мовленні носіїв закарпатського говору існує ціла низка прокльонів та замовлянь, адресованих нечистій силі чи босорканням. При цьому на позначення нечистої сили використовують евфемістичний відповідник – займенник *тот*: *тот / ни д'виг бы с'а* (Довге); *тот / не маў бы мо́цы / ги жа́ба хвоста́* (Торунь); *таг' бы с'а держа́ла на сі́лах / іак пісо́к на ві́лах; вичі́р'а бы му (й'уў) за мо́р'ом* (Довге) – про босорканню та ін.

У прокльонах застосовується своєрідний мовний прийом – залучення для здійснення зловісного пророкування третьої сили – суб'єкта-виконавця. Це допомагає тому, хто кляне, тобто чинить гріх, «залишатись у тіні» та уникати за це покарання [Головіна 2009, с. 104]. В обстеженому нами матеріалі таких суб'єктів-виконавців переважно позначають:

а) **біблійні та міфічні назви:** *Бог бы вас да́де не д'іу*; *Бог / Г'оспод' бы т'а по́биц'у / покараў* (більшість гов.); *Бог по́биц'у с'віт!* (Довге); *Бог бы т'а по́биц'у іс:эмого не́ба* (Чепа); *Бог бы вас де́риц'у* (Річка); *Бог бы го ні даў* (Річка); *Бо́га му [то́го]* (усі гов.); *до па́на Хри́ста* (Турички); *Ма́р'ічка бы т'а по́би́ла* (Торунь) – ідеться про Марію – матір Христа; *Ма́р'і́а бы го по́би́ла; Ма́р'і́а бы го Бо́жа по́би́ла; по́би́ла бы го* *П'ріс'ата Д'і́ва* (Річка); *біс бы т'а н'іс; са́тана бы т'а по́пік* (Горяни); *ўбы т'а чо́рт за но́гу ў ха́ш'ч'у ўхо́ціў; чо́рт бы тобоў ха́ш'ч'у вози́ў* (Білкі); *чо́рт бы тобоў не́кло проломі́ў* (Завадка); *ма́ра бы го Бо́жа ўби́ла* (Сасово); *по́биц'у бы т'а антíхрист* (усі гов.); *анцихри́ст бы т'а зніщи́ў* (Горяни); *по́биц'у бы т'а антíп'іло́туш 'прокльон'*; *антíхрест бы т'а по́биц'у 'прокльон'* [Грицак 2017, с. 64]; *анцап'ілош бы т'а по́биц'у 'прокльон'* [Грицак 2017, с. 65]; *не́кло бы т'а по́би́ло* (більшість гов.);

б) **назви хвороб:** *г'ута / г'ут:а бы т'а по́би́ла / ўби́ла* (більшість гов.), де *г'ута* < угор. *guta* (*ütés*) ‘апоплексичний удар, тобто інсульт’; *ўбы т'а шл'ак тра́фиц'у* (усі гов.); *шл'ак бы т'рафив ко́го* ‘уживається як лайка, що виражає недобре побажання кому-небудь’ [Сабадош 2021, с. 588], де *шл'ак* < нім. *Schlag* ‘удар; пастка на птахи; параліч’ [Етимологічний словник, т. 6, с. 442], варто зазначити, що прокльони з цим номеном відомі не тільки в південно-західному наріччі (бойківські, гуцульські, наддністрянські, буковинські, лемківські говори), але й на Поліссі: *шоб тебе шл'аі тра́фиц'у; шоб тебе шл'ак тра́фиц'у* [Доброльожа 2015, с. 155]; *богда́й на т'а нап'ала ф'ра́нца та ко́рбста / ўбы на то́бі до́ста* (Торунь), де *ф'ра́нца* < п. *franca* (мн. *france*) ‘сифіліс, пранці’ походить від нвн. *Franzen, Franzosen* ‘сифіліс, пранці’, що виникло, очевидно, внаслідок скорочення первісного *Franz(os)enkrankheit* ‘т.с.’, букв. ‘французька хвороба’ [Етимологічний словник, т. 4, с. 555]; *бола́ бы в'ала 'прокльон'* [Грицак 2017, с. 276] – важка хвороба, болячка; *к'і́лы бы с' т'а віс'ілі* (Сасово) – грижа; *би т'а ко́рбстами бмет'ало* (Турички); *ко́рбста бы т'а з'і́ла* (Горяни); *ко́л'ўчка бы т'а по́би́ла / задуши́ла* (Торунь) – різкий, колючий біль (псл. **kolti* ‘колоти, проколювати, бити чимсь гострим; лупати, розколювати’ [Етимологічний словник, т. 2, с. 526]); *т'р'еска бы т'а зніщи́ла* (Горяни), де *т'р'еска* – лихоманка, що пов'язане з псл. *tręsti* ‘трясти’ [Етимологічний словник, т. 5, с. 629], пор. літ. **Бий (бері́, трясі́) / побій́ трясця** ко́го, *лайл*. Уживається при висловленні недоброго побажання кому-небудь або невдоволення, досади з якогось приводу, бажання знехтувати чимось і т. ін. [Фразеологічний словник 1993, с. 901]; *ш'ўл' бы му н'єс из'іу* (Довге) – *ш'ўл'*, очевидно, пов'язане з *ш'олуді* ‘струпи (перев. на голові); парші; захворювання шкіри’, походження якого не зовсім ясне; можливо, зводиться до псл. **šelqđb* [Етимологічний словник, т. 6, с. 453];

в) **абстрактні назви:** *нево́йа бы йіх уби́ла* (Довге); *ниво́йа бы то́то забра́ла* (Сасово); *недо́л'а бы т'а зніщи́ла* (Горяни); *нево́ля бы тя йі́ла* [Грицак 2017, с. 64]; *б'і́да бы го по́би́ла* (усі гов.); *б'і́дка бы*

т'а ўа́ла; біді́ц'а бы *т'а* побіла (Тору́нь); *бідá* бы го *дра́ла* (Довге); *недо́брой* би го *ўхо́пило* (Турички); *нишчáс'т'а* бы *т'а* побіло (Репинне); *не'шчáст'а* бы *вас* йі́ло (Завадка); *бо́жый суд* бы *т'а* догна́ў (Горяни); *ка́ра* бы го побіла (Довге); *ка́ра* бы го *Бо́жа* побіла (Річка); *ка́ра* бы *т'а* стрéтила (Горяни); *богда́й* на *н'і* *страх* напáў; *гўрка́* бы йім *загýбл'і*; *нийé* на *них* *загýбеле, погýбеле; ниснитá'* бы йім!; *пропа́д'á* бы му *пропа́з'н'á* бы му 'щоб він пропав' (Довге); *бі́ла* бы *т'а* *лиха́ годі́на* (Турички), пор. літ.: **Бий / побий (побила б) тебе (його, її, їх і т. ін.)** **лиха [га нещаслива] година (морочка, грім, хрест і т. ін.), лайл.** Уживається для вираження великого незадоволення з приводу чого-небудь [Фразеологічний словник 1993, с. 152]; *гали́ба* бы *т'а* йз'і́ла / побі́ла (Тору́нь) – слово *гали́ба* запозичено з угорської мови, можливо, через посередництво словацької; уг. *galiba* 'клопіт; хаос, безладдя' задовільної етимології не має; слц. *galiba* 'неприємність, злополуччя' [Етимологічний словник, т. 1, с. 460]; *жур* бы *т'а* побіу́ (Завадка) – *жур* 'журба, клопіт' пов'язане з псл. *zuriti < *gheur [Етимологічний словник, т. 2, с. 210];

г) метеорологічні назви: *грум / гр'ім / гр'їм / гром* бы *т'а* побіу́ / ўбіу́; *побіу́* бы *т'а* *грум / гр'ім / гр'їм / гром* (усі гов.); *гр'їм* бы *т'а* ўдáриу́ (Білкі); *гр'ім* бы ўн'ого *лўснуу́* (Річка); *гр'ім* бы ўт'а ўдáриу́ / *тр'існуу́*; *громи́* бы го *йáс'н'і* побі́ли (Тору́нь); *гromová ку́л'а* бы го побі́ла (Річка) – йдеться про кульову блискавку; *бур'á* бы *т'а* з'і́ла; *бліскаўка* бы *т'а* зні́щи́ла (Горяни); *со́нице* бы *т'а* побі́ло (усі гов.); *со́нице* бы *т'а* спáли́ло та сокруши́ло (Білкі); *со́нице* бы на *н'ого* не за́гр'і́ло (Річка); *об'ы* на *вас* *не́бо* па́дало; *не́бо* бы йі́ ўбі́ло; *об'ы* ним *зимл'á* бі́ла; *хма́ры* ти *туті* со́ло́ткі! (Сасово); *най* *т'а* *зі́мл'а* ни *но́сит'* (Горяни); *зимл'á* бы го *сыра́* не прин'áла (Тору́нь); *мрак* бы йогó побіу́ (Довге); бы *т'а* *водá* зне́сла; бы *т'а* *ві́тром* и́здóло (Білкі); *перу́н* бы *т'а* побіу́ (Завадка), де *перу́н* 'грім' < псл. *perun* т.с., пов'язане з *ргати́* 'бити, ударити' [Етимологічний словник, т. 4, с. 357], див. бойк. *перун* 'грім' [Онишкевич 1984, II, с. 57]; лемк. *перун* 'грім, блискавка' [Пиртей 2004, с. 230]. Сюди також належать вислови міфологічно-символічного змісту *побі́ла* бы *т'а* *ко́лесни́ц'а* / *шчо* *луді́* *бі́е*; *побі́ла* бы го *го́лесни́ц'а* (Довге), зафіксовані в рукописній картотеці В.Німчука і пов'язані з народним повір'ям, що коли гримить, то святий Ілля їде в небі на своїй колісниці;

г) фаунономени: *пес* бы *ти* *бчи* *лизáу* (Сасово); *псы* бы *ти* *ла́бы / гўбы* *лизáли* (Тору́нь); *псы* бы му *ўха* *лизали*; [*бода́й*] му *псы* *ўха* *лизали* (Довге); *пес* бы *т'а* йз'і́у; *вдўк* бы *т'а* йз'і́у; *вбўци* бы *т'а* йз'і́ли (більшість гов.); *об'ы* *т'а* *мы́ши* ўночі за́грýзли; *най* бы *т'а* *кома́ры* до сме́рти за́кусáли (Білкі); *зме́й* бы *т'а* обві́у (Горяни); *н'ай* му *жа́ба* *ц'йц'кы* *дáс'ц'* (Тору́нь); *йі́ли* бы *т'а* *вбўши* / *йак* *ты* *менé* (Завадка);

д) назви сакральних та інших предметів: *хрест'д'м* бы го *убіу́*; *хрест'д'м* бы го *побіу́*; *най* го *хрест* *пўбі́е*; *хрест* бы ўн'ого *гр'áнуу́* (Довге) – такі прокльони переважно спрямовані проти нечистої сили;

хрест бы го *Бо́жый* *убіу́*; *Бо́жі* *рі́зы* бы го *побі́ли*; *Бо́жа* *па́лиц'а* бы го *побі́ла* (Річка); *а* *с'ві́чку* *ти!* (Довге); *ўбы* *т'а* *ка́мін'* *придавіу́* (Білкі);

е) назви осіб: *об'ы* *ти* *д'ї́ти* *но́гы* *ў* *ба́н'ц'і* *і* *полока́ли*; *ўбы* *т'а* *д'ї́ти* не ўпознава́ли; *д'ї́ти* бы *ти* *гаўкали* на *цвітн́ый* *тели́вiзор* (Білкі); *об'ы* *ти* *с'а* *д'ї́ти* *со́н'ц'а* *бд́йáли* (Сасово).

Для посилення емоційності діалектоносії (особливо жінки) використовують демінутивні утворення із суфіксами -к(а), -иц(я), -ічк(о), -іньк(а, оїе, е): *бід'м'ка́, біді́ц'а, гўти́ц'а, со́н'і́чко, нишчáс'т'і́чко, Бо́гочко́, Бóгóн'кó, Мóр'і́шка, Ма́р'і́чка, гирі́н'ка* (бі́да) тощо, промовляючи відповідні вислови з виразним емпатичним акцентуванням: *нишчá-а-áс'т'і́чко* бы *т'а* *побі́ло йáсно́йе!* (Репинне). Експресивну функцію часто поглиблює частка *а* на початку вислову: *а* *М-ó-ó-ó-р'і́шку* *ти* *туту́ со́л-ó-ó-óткы!* (Сасово).

Щодо вияву різного ступеня гніву діалектоносії прокльони можна умовно поділити на легкі й важкі. Легкі прокльони не пророкують каліцтва чи смерті опонента, наприклад: *ка́чка / ма́чка* бы *т'а* *кóпнула* (більшість говорів); *богда́й* *с'а* *ні́гда* *ни* *від:áла!* (Репинне); *а* / *Бóгóн'кó* бы *вам* *с'а* *зра́довау́*; *ни* *сні́ли* бы *с'а!* (Довге) та ін. Важкі прокльони утворюють три групи: 1) вислови з побажанням фізичних, психічних травм чи каліцтва адресатам мовлення: *о́чи* бы му *ўпу́лило*; *ўгни́ли* бы йім *п'ы́скы*, *ўбы* *ўгни́ли!* *богда́й* *с'а* *бо́али* (*бойáли*) *й* *т'і́не* *со́бі*; *йáзык* бы му *прист'ы́у / приру́с* (Довге); *ун'і́міу́ / зан'і́міу́* бы (усі гов.); *богда́й* му *йáзык* *ви́цсо́х* (Тору́нь); 2) прокльони, що пророкують зникнення чи заціпеніння (здеревіння, скам'яніння) об'єкта гніву: *пропа́у́ / прапа́у́* бы; *ска́мін'іу́ / ска́мін'іу́* бы (більшість гов.); *ска́пау́* бы 'щез би' (Королево); *а* *зди́ривіу́* бы; *стау́* бы *с'ц'і́ноу́* (Довге); 3) прокльони з побажанням смерті (раптової чи важкої, затяжної): *здо́х* бы (усі гов.); *крдóу* бы *т'а* *на́гла* *зал':áла*; *богда́й* *жси́* *сто* *гóд'іу́* *по* *пóт'ат'іх* (Річка, Тору́нь); *богда́й* *нидў́жджау́!* *три* бы му *н'ны* з *ні́ши'н'ым* (Довге); *богда́й* *ис'ні́гда* *ни* *ско́на́ла* (Чепа) та ін.

Деякі прокльони є архаїчними й мають глибоке язичницьке коріння. Зокрема, оберігаючись від нечистого та від злих людей, діалектоносії хрестяться й кажуть: *цурáха* бы *ти* (*му, вам, йі, йім!*) 'цур йому' (Тору́нь). Вислів задовільної етимології не має; пов'язується зі словом *цўрка* 'палиця (для відганяння ворожої сили)' або може розглядатися як символічне дерев'яне зображення далекого предка (духа-охоронця дому), тоді вигуки *цур, цур-цурá* є зверненнями до цього духа, прикликанням його; існує також припущення про зв'язок зі словами *п'ра́ццур* і *чорт* [ЕСУМ, т. 6, с. 266]; *с:ина́* бы *му!* (*о*)*синá* бы *му!* 'цур йому, пек йому' (Довге, Тору́нь, Річка); *с:е'на* бы *ти* (*му, йу́й, йім!*) 'щез би ти (він, вона, вони)' [Сабадош 2021, с. 476], де маємо, очевидно, фонетично змінене слово *осі́на* (у виразі *осина* *кому* 'цур, пек кому'), що є результатом семантичної видозміни слова *осі́на* 'осика' – назви дерева, яке в християнських народів вважається проклятим (за переказами, на осіці повісився апостол Іуда, який віддав на розп'яття Ісуса Христа);

осиновий кіл забивали в могилу мерця, котрого вважали упирем (щоб він не піднявся вночі); пор.: «Нехай йому осина» (Номис); «Тьфу, осина тобі, маро!» (Франко) [Етимологічний словник, т. 4, с. 220]. Пор. західнополіське *хай вонó на осину́ йде!* [Шуст 2019, с. 59].

Як відомо, угорська мова відчутно вплинула на лексику й фраземіку закарпатського говору. Кілька мадяризмів фіксуємо й у складі прокльонів *іди до галіби* (усі гов.); *до сто бід езёрних* ‘вираз досади; легкий прокльон’, пор. угор. *ezer* «1000»; *до фені́* ‘до біса’ – пов’язане з уг. *fene* «чорт; ракова виразка» [Етимологічний словник, т. 6, с. 86]; *а фай бы ти* (Завадка); *файг бы му* (Довге) – вигук, що виражає прокляття, побажання хвороби, смерті, де *фай / файг* – очевидно, запозичення з угорської мови; уг. *fáj* ‘боліти’ етимологічно неясне [Етимологічний словник, т. 6, с. 64].

Цікавою з погляду семантики й походження є назва *фрас / фрац*, що вживається в багатьох прокльонах: *фрас / фрац бы т’а побіу / ўз’ау; іди до фраса; йакóго фраса* (більшість гов.); *фраса ти темного* (Верб’яж); *фрас бы ти быу* [Сабадош 2021, с. 562]. Подібні вислови відомі й у сусідніх українських говорах: бойк. *фрац / фрас ‘чорт’, ‘біс’, ‘лихо’. Н’ай го фрас уко́ле! Фрас го зна́йе! Шчо за фрас! Аби тебе́ фрац побив! Бода́й тебе́ фрац ўз’ау с тво́йоу робото́у!* [Онишкевич 1984, II, с. 333]; лемк. *фрас ‘лихо; чорт’. Фрас бы тя взяв! Ты, фрасе! Ид до фраса!* [Пиртей 2004, с. 323]. Пор. гуц. *фрас ‘біс, чорт; нечиста сила’* [Піпаш, Галас 2005, с. 209]; бук. заст. *фрас ‘розлад травлення у кишковикі малої дитини’* [Словник буковинських говірок 2005, с. 600]. Назва *фрас* у закарпатському говорі вживана в значенні ‘чорт’, ‘хвороба’ ([*йакыйис’го фрас ухóтиу / шчо ни гóден устáти*]), ‘епілепсія’ і запозичена, очевидно, з німецької мови через угорську: пор. угор. *frasz* ‘чорт’, ‘епілепсія’, нім. *Fraisen* ‘епілепсія’ [Сабадош 2021, с. 562], хоча в інших говірках можна вбачати польське посередництво [Етимологічний словник, т. 6, с. 128]. Поширені в більшості говірок Закарпаття вислови *фрасова кар’іка, ніс: ‘а / ніс’ц’а ти лаба; йди на ніс: ‘у / ніс’ц’у лабу*, напевно, також скальковані з угорської мови.

Література

1. Гіряк О.Г. Емоція гніву у сучасній емотивній лексиці: теоретичний аспект. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. 2019. № 5. С. 30–34.
2. Головіна Н.Б. Народні прокльони в контексті мови і культури (на матеріалі української та німецької мов). *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. 2009. Вип. 26. С. 102–106.
3. Грицак М.А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області. Вип. 1: А–Б / за ред. П.Ю. Гриценка. Київ: КММ, 2017. 380 с.
4. Дем’янова Ю.О. Національно-комунікативні особливості паремійних формул прокльонів та злопобажань. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. 2010. Вип. 12. С. 72–79.
5. Добролюба Г. Вигуківі фразеологізми як відображення світобачення та етносвідомості українця (на матеріалі діалектної фразеології Середнього Полісся). *Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. 2015. Вип. 26. С. 152–158.
6. Дуткевич Т.В. Загальна психологія. Теоретичний курс: навч. посіб. Київ, 2017. 388 с.
7. Етимологічний словник української мови. Київ, 1982–2012. Т.1–6.
8. Коваленко Н.Д. Фразеологія в українському діалектному мовленні: монографія. Кам’янець-Подільський, 2021. 404 с.

Висновки. Отже, потужним комунікативним маркером негативних емоцій у носіїв закарпатського говору є прокльони, абсолютна більшість яких належить до вигуківих фразеологізмів. Емоції гніву вербалізують прокльони з біблійними, міфічними, метеорологічними, абстрактними та іншими номінаціями: *Бог, чорт, фрас, гута, шл’ак, біда, кара, грім* тощо. Деякі прокльони архаїчні й мають глибоке язичницьке коріння (*цурáха бы ти; с:ина бы му!*).

За ступенем вияву гніву прокльони можна умовно поділити на легкі, що виражають незадоволення, докір і не пророкують каліцтва чи смерті опонента (це переважно вислови з фаунонімами), і важкі, що демонструють злість і ненависть до адресата мовлення.

У компонентному складі прокльонів переважає питома українська лексика (*Бог, чорт, небо, марá, сонце, пес, корóста; убити, удáрити, покара́ти, побіти, прона́сти* та ін.), а незначна частина німецьких та угорських запозичень (*галіба, гута, фай(т), фрас, шл’ак, фра́нца, тра́фити*) засвідчує специфіку закарпатського говору.

За метою висловленої думки проаналізовані прокльони є спонукальними конструкціями й промовляються з відповідною окличною інтонацією, у якій доволі помітне емпатичне акцентування. Додатковими граматичними засобами вираження спонукальності є частки *богда́й, най / н’ай, обби / ўбы / бы* та дієслівні форми наказового способу чи дійсного в значенні наказового: *іди́ / нїшб́у до сто чóртїу́!* (Кушниця); *иді́ собі́ пун’ом!* (Колочава). Із погляду синтаксичної будови переважають прокльони зі структурою простого двоскладного чи односкладного речення.

Прокльони належать до табуїзованих висловів, тому їх використання доволі обмежене й зумовлене культурними, релігійними та індивідуально-психічними особливостями діалектності.

Результати цієї розвідки потребують подальшого опрацювання, оскільки проаналізовано лише незначну частину мовного матеріалу, тому перспективність дослідження вбачаємо в поглибленому вивченні емотивних функцій діалектної лексики й фраземіки.

9. Коновал І.І. Репрезентація емоційного стану художнього персонажа емотивно-оцінними семантичними засобами в мовотворчості Олександра Довженка. *Література та культура Полісся. Серія «Філологічні науки»*. 2019. № 13. С. 194–201.
10. Літвінчук І. Прагматика емотивного тексту: дис.... к. філол. наук. Київ, 2000. 231 с.
11. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. Київ: Наукова думка, 1984. Ч. 1–2.
12. Петренко Є.М. До проблеми вербалізації емоцій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2018. № 37. Том 4. С. 81–84.
13. Пиртей П.С. Словник лемківської говірки: матеріали для словника. Legnica-Wrocław, 2004. 460 с.
14. Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок. Ужгород, 2005. 266 с.
15. Потушняк Ф. Клятва в народному в'єруваню. *Літературна неділя. Ужгородь*. 1943. Р. 3. Ч. 11. С. 127–130.
16. Сабадос І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород, 2021. 598 с.
17. Словник буковинських говірок / кол. авт., ред. Н.В. Гуйванюк, К.М. Лук'янюк. Чернівці: Рута, 2005. 688 с.
18. Тиховська О. Етнопсихологічний аспект замовлянь та клятв у фольклорі українців Закарпаття. *Народна творчість та етнологія*. 2020. № 5/6 (387/388). С. 63–74.
19. Фразеологічний словник української мови / уклад.: В.М. Білоноженко та ін. Київ: Наук. думка, 1993. 984 с.
20. Шуст Л.М. Західнополіські вигуки-прокльони в системі негативних комунікативних формул українців. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Вип. 7. Т. 1. С. 56–60.

Referenses

1. Hirniak O.H. (2019) Emotsiia hnivu u suchasni emotyvni leksytsi: teoretychni aspekt [The Emotion of Anger in Modern Emotive Vocabulary: Theoretical Aspects]. *Naukovyi zhurnal Lvivskoho derzhavnoho universytetu bezpeky zhyttiediialnosti «Lvivskiy filolohichnyi chasopys»*. № 5. S. 30–34 [in Ukrainian].
2. Holovina N.B. (2009) Narodni proklony v konteksti movy i kultury (na materialy ukrainskoi ta nimetskoi mov) [Folk Curses in the Context of Language and Culture (based on Ukrainian and German Languages)]. *Naukovyi visnyk Izmail'skoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu*. Vyp. 26. S. 102–106 [in Ukrainian].
3. Hrytsak M.A. (2017) Materialy do Slovnyka ukrainskykh hovirok Zakarpatskoi oblasti [Materials for the Dictionary of Ukrainian Dialects of the Transcarpathian Region]. Vyp. 1: A–B / za red. P.Yu. Hrytsenka. Kyiv. 380 s. [in Ukrainian].
4. Demianova Yu.O. (2010) Natsionalno-komunikatyvni osoblyvosti paremiinykh formul prokloniv ta zlopobazhan [National Communicative Features of Proverbial Formulas of Curses and ill Wishes]. *Doclidzhennia z lekcukolohii i hpatamuku ukpainskoi movu*. Vyp. 12. S. 72–79 [in Ukrainian].
5. Dobrolozha H. (2015) Vyhukovi frazeolohizmy yak vidobrazhennia svitobachennia ta etnosvidomosti ukrainsia (na materialy dialektnoi frazeolohii Serednoho Polissia) [Mezhdometnyh idioms as displaying world and national consciousness of Ukrainians (based on the dialect phraseology Middle Polissya)]. *Volyn-Zhytomyrshchyna. Istoryko-filolohichnyi zbirnyk z rehionalnykh problem*. Vyp. 26. S. 152–158 [in Ukrainian].
6. Dutkevych T.V. (2017) Zahalna psykholohiia. Teoretychnyi kurs [General Psychology. Theoretical Course]: navch. posib. Kyiv. 388 s. [in Ukrainian].
7. Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy (1982–2012) [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv. T.1–6 [in Ukrainian].
8. Kovalenko N.D. (2021) Frazeolohiia v ukrainskomu dialektnomu movlenni: monohrafiia [Phraseology in Ukrainian Dialectal Speech]. Kamianets-Podil'skyi. 404 s. [in Ukrainian].
9. Konoval I.I. (2019) Rerezentatsiia emotsiinoho stanu khudozhnoho personazha emotyvno-otsinnymy semantychnymy zasobamy v movotvorchosti Oleksandra Dovzhenka [Representation of the Emotional State of a Literary Character using Emotive and Evaluative Semantic Means in the Linguistic Creativity of Alexander Dovzhenko]. *Literatura ta kultura Polissia. Seriia «Filolohichni nauky»*. № 13. S. 194–201 [in Ukrainian].
10. Litvinchuk I. (2000) Prahmatyka emotyvnogo tekstu [The Pragmatics of Emotive Text]: dys.... k. filol. nauk. Kyiv. 231 s. [in Ukrainian].
11. Onyshkevych M.I. (1984) Slovnyk boikivskykh hovirok [Dictionary of Boiko Dialects]. Kyiv: Naukova dumka. Ch. 1–2 [in Ukrainian].
12. Petrenko Ye.M. (2018) Do problemy verbalizatsii emotsii [On the Problem of Verbalising Emotions]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Filolohiia*. № 37. T. 4. S. 81–84 [in Ukrainian].
13. Pyrtei P.S. (2001) Slovnyk lemkiivskoi hovirky: materiialy dlia slovnyka [Dictionary of the Lemko Dialect: Materials for a Dictionary]. Legnica-Wrocław. 460 s. [in Ukrainian].
14. Pipash Yu., Halas B. (2005) Materialy do slovnyka hutsul'skykh hovirok [Materials for the Dictionary of Hutsul Dialects]. Uzhhorod. 266 s. [in Ukrainian].
15. Potushniak F. (1943) Kliatva v narodnomu v'єruvanii [Swears in Folk Beliefs]. *Literaturna nedēlia. Uzhhorodь*. R. 3. Ch. 11. S. 127–130 [in Ukrainian].

16. Sabadosh I.V. (2021) Slovnyk zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnycja Khustsjkogho rayonu [The Dictionary of Transcarpathian Patois of Sokyrnytsa Village, Khust Region]. Uzhhorod. 480 s. [in Ukrainian].
17. Slovnyk bukovynskykh hovirok (2005) [Dictionary of Bukovinian Dialects] / kol. avt., red. N.V. Huivaniuk, K.M. Lukianiuk. Chernivtsi: Ruta. 688 s. [in Ukrainian].
18. Tykhovska O. (2020) Etnopsykholohichnyi aspekt zamovlian ta kliatv u folklori ukraintsv Zakarpattia [Ethno-Psychological Aspect of Incantations and Swears in Folklore of the Transcarpathian Ukrainians]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia*. № 5/6 (387/388). S.63–74 [in Ukrainian].
19. Frazеологічний словник української мови (1993) [Phraseological Dictionary of Ukrainian] [uklad.: V.M. Bilonozhenko ta in.]. Kyiv: Naukova dumka. 984 s. [in Ukrainian].
20. Shust L.M. (2019) Zakhidnopoliski vyhuky-proklony v systemi nehatyvnykh komunikatyvnykh formul ukraintsv [Interjection-Curses of Western Polissya Dialects in the System of Negative Communicating Forms of Ukrainians]. *Zakarpatski filolohichni studii*. Vyp. 7. T. 1. S. 56–60 [in Ukrainian].

CURSES AS VERBAL MARKERS OF A DIALECT SPEAKER'S ANGER (BASED ON THE MATERIAL OF THE TRANSCARPATHIAN DIALECT)

The paper explores the composition, semantics, and functional features of curses as verbal markers of negative emotions in dialect speakers. In particular, it analyzes the structural characteristics of curses in the Transcarpathian dialects; clarifies the specifics of the functioning of various thematic groups of nominations within curses; reveals the semantics and origin of specific dialect components of interjective phraseological curses; and traces the connection between curses, mentality, and the psycho-emotional state of dialect speakers.

It has been proven that curses are a powerful communicative marker of negative emotions among speakers of the Transcarpathian dialect, the vast majority of which belong to interjective phraseologisms. The emotion of anger is verbalized through curses containing biblical, mythical, meteorological, abstract, and other concepts such as *God, devil, fras, huta, shliak, trouble, punishment, thunder*, etc.

According to the degree of expressed anger, curses can be conventionally divided into *mild*—those expressing dissatisfaction or reproach without wishing harm or death upon the opponent (these are mainly expressions containing animal names)—and *strong*, which demonstrate anger and hatred toward the addressee.

The lexical composition of curses is predominantly native Ukrainian (e.g., *Boh* ‘God’, *nebo* ‘sky’, *mara* ‘phantom’, *sontse* ‘sun’, *pes* ‘dog’; *pokaraty* ‘to punish’, *pobyty* ‘to beat’, *propasty* ‘to perish’, etc.), while a smaller portion of German and Hungarian borrowings (*haliba, huta, faig, fras, shliak, franca, trafyty*) reflects the specificity of the Transcarpathian dialect.

In terms of communicative purpose, the analyzed curses are imperative constructions pronounced with corresponding exclamatory intonation, in which emphatic accentuation is quite noticeable. Additional grammatical means of expressing inducement include particles *bohdaï, nai / n'ai, oby / uby / by*, as well as verb forms in the imperative or indicative used with imperative meaning. From a syntactic perspective, curses most often have the structure of a simple two-member or one-member sentence.

Since curses belong to the category of taboo expressions, their usage is rather limited and determined by cultural, religious, and individual psychological factors of dialect speakers.

Keywords: anger, curse, Transcarpathian dialect, structure, semantics, phraseologism.

© Пискач О., 2025 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 20.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

Ольга Пискач – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; olha.pyskach@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-3858-6823>

Olha Pyskach – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; olha.pyskach@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-3858-6823>